

Het gezin en het Sociaal en Cultureel Planbureau

Gezinsbeleid is een politiek item, omdat het een van de gezichtsbepalende thema's is van het CDA. Dat betekent dat resultaten van gezinsonderzoek al heel snel een politieke lading wordt gegeven. Dat is in de afgelopen jaren wel gebleken. Met name naar aanleiding van onderzoeken in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) zijn er publiciteitsgolfjes geweest waarin op de voorpagina's te lezen was dat het zo goed gaat met de gezinnen in Nederland'. In 1993 gaf het ministerie van VWS opdracht een grootscheeps onderzoek te doen naar het 'opvoeden in Nederland'. In de publiciteit leidde dit onderzoek tot koppen als 'Nederlandse ouders doen het goed. Onderzoeker: regels erg gewaardeerd, gezinsbeleid niet nodig' (Trouw, 31 mei 1996). In november 1997 was het weer raak toen het Gezinsrapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verscheen. Een kop luidde: 'Geen reden voor zorg over gezin. Werkenden hebben behoefte aan flexibel en deeltijdwerk, minder aan geld' (Trouw 6 november 1997). De journaliste Barbara Berger concludeerde op de voorpagina dat het uitgekomen rapport – behalve op het terrein van arbeid en zorg – de wind uit de zeilen van de oppositie haalt. 'In het bijzonder op het terrein van opvoeding van kinderen en de overdracht van waarden en normen – waar het CDA zich de meeste zorgen over maakte – is

er volgens het SCP weinig aan de hand'. Naar aanleiding van de berichtgeving rondom het Gezinsrapport van het SCP heb ik een kritisch stuk geschreven dat verschenen is onder de kop 'Van het SCP moet het wel goed gaan met de gezinnen in Nederland' (22 november 1997). In reactie daarop schreef C.S. van Praag, medewerker van het SCP en mede-auteur van het Gezinsrapport – een reactie onder de titel 'Jansen wil een gezinsrapport waarmee beleid is te kraken' (28 november 1997). Ik wil van de gelegenheid gebruik maken om nog eens terug te komen op deze korte discussie. Dat is nodig omdat het voor de hand ligt dat andere partijen met het SCP-rapport in de hoek te drijven. Zoals Bolkestein onlangs in het Buitenhof Jaap de Hoop Scheffer voorhield dat hij na het SCP-rapport toch moeilijk kon volhouden dat het in Nederland slecht gaat met het gezin. Ik wil hier de argumenten nog eens geven waarom het CDA zich niet in de hoek moet laten drijven door de uitkomsten van het SCP-rapport.

Het is opvallend dat dit soort debatten zich met de regelmaat van de klok voordoen: er verschijnt een rapport over gezinnen in Nederland, de pers bericht dat het allemaal geweldig gaat met de gezinnen in Nederland, vervolgens staat iemand op die de optimistische conclusies bestrijdt. En dan is het weer wachten op de volgende discussie.¹

Van onderzoekers – en zeker van onderzoekers die in opdracht van een ministerie werken – mag verwacht worden dat ze zo precies mogelijk aangeven welke politieke conclusies wel en niet op basis van hun onderzoek getrokken kunnen worden. Juist bij onderzoek in opdracht van een ministerie is het vaak heel verleidelijk om toch wat concessies te doen aan wat er door een 'stuurgroep' op een ministerie verwacht wordt. Daarom is het dringend noodzakelijk dat juist onderzoeken over politiek gevoelige materie waartoe een ministerie opdracht heeft gegeven grondig en kritisch gekeken wordt. Op het Gezinsrapport van het SCP is kritiek mogelijk, en die kritiek richt zich dan met name op de relatie tussen het rapport en de cruit getrokken conclusies. Aan de hand van het SCP-rapport zal ik zo precies mogelijk proberen te formuleren waar mijn kritiek zich op richt.

De benadering van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Het SCP-rapport bevat ontegenzeggelijk heel veel informatie, en vaak ook genuanceerde informatie. Indrukwekkend veel materiaal is verwerkt, en dan met name in de hoofdstukken over werk en zorg en over opvoeding. Opvallend is dat twee hoofdstukken worden gewijd aan de verdeling van arbeid en zorg en dat die aan de kop van het rapport staan. Daarmee is al aangegeven dat daarnaar de meeste aandacht dient te gaan. In overeenstemming daarmee zijn de resultaten zo opgevat dat er met name beleid ten aanzien van werk en zorg noodzakelijk is. Dat speelt de paarse coalitie in de hand die gezinsbeleid vooral uitlegt als het verbeteren van de faciliteiten voor werk en zorg. De hoofdstukken over 'Inkomen' en

'Gezin en school' zijn veel minder breed opgezet.

Mijn kritiek richt zich op deze gekleurde selectie. Nog meer richt mijn kritiek zich op de manier waarop in het rapport – en dat komt nog ongenueanceerder over in het persbericht – de zorgen worden gestust over ten eerste het inkomen van gezinnen en ten tweede over de kwaliteit van de opvoeding. Over het inkomen staat in het persbericht te lezen: 'De inkomenspositie van gezinnen met kinderen is vergelijkenderwijs niet ongunstig'. En over de kwaliteit van de opvoeding: 'De ouders lijken voor de overgrote meerderheid te voldoen aan de gangbare pedagogische eisen waarbij aan kinderen liefdevolle ondersteuning en gezagsuitoefening wordt geboden in een evenwichtige dosering'. In het rapport staat zelfs een zinnetje dat Nederlandse ouders een Nobelprijs zouden moeten krijgen. Een mediagenieke uitspraak die ook de pers gehaald heeft.

Het gaat nadrukkelijk om een verkenkende studie, op verzoek van opdrachtgever, staatssecretaris Terpstra: 'Dat wil zeggen dat het onderzoek eerder is gericht op het signaleren van problemen dan op het verschaffen van oplossingen. Beleidsaanbevelingen zijn in dit stadium van onderzoek prematuur'. 'Stoutmoedige aanbevelingen voor beleid worden niet gegeven', aldus het SCP zelf. Dat moge waar zijn. Er worden echter wel stoutmoedige conclusies getrokken. De belangrijkste stoutmoedige conclusie is dat er weinig aan de hand is. Het rapport is in veel opzichten genuanceerd, maar de conclusies niet. Ik loop de twee punten 'inkomen' en 'opvoeding' na.

Inkomenspositie

De positieve conclusies over de inko-

menspositie zijn onvoldoende gefundeerd. De onderzoeksvraag is namelijk nogal smal: men richt zich uitsluitend op de inkomensgevolgen van de geboorte van kinderen. Wat het hebben van kinderen betekent voor het gezinsinkomen gedurende de 18 tot 25 jaar dat ouders kinderen onderhouden, wordt in het hoofdstuk over gezinsinkomen nauwelijks belicht. Bovendien wordt juist in dit hoofdstuk niet het begrip tweeverdieners uiteengelegd in verschillende groepen. Elders in het rapport gebeurt dat terecht wel. Daar worden onderscheiden: anderhalfverdieners, half-om-half-verdieners en dubbelverdieners. Alle tweeverdieners lijken op een grote hoop te worden gegooid. De voorbeelden lijken vervolgens vooral te gaan over anderhalfverdieners (of nog minder): waarin de man fulltime werkt en de vrouw een kleine deeltijdbaan heeft. Als de vrouw dan haar baan opgeeft is het voorstelbaar dat de inkomensderving wordt opgevangen door kinderbijslag, inkomensverbetering van de hoofdkostwinner en gunstiger belasting- en premietarieven. Dat zou dan betekenen dat de voetoverheveling voor het gezinsinkomen positief uitwerkt. Gemist wordt echter een grondige analyse van de bijdrage die de voetoverheveling levert aan het inkomen van gezinnen met een eenverdiener. In de belastingplannen van Zalm en Vermeend verdwijnt ook deze gezinsondersteunende voorziening. Evenmin kon ik terugvinden de hoger geworden ouderbijdragen aan kinderopvang. Eveneens ontbreekt in de berekeningen het veel hardere regime van de Algemene Nabestaandenwet en de forse kortingen op de kinderbijslag die zich steeds scherper zullen doen voelen (als de overgangstermijn zal zijn afgelopen). Het is toch

werkelijk opvallend dat de korting op de kinderbijslag niet besproken wordt in relatie tot de inkomenspositie van gezinnen. De berekeningen gaan nog uit van de oude situatie (1995). De conclusies over de financiële situatie zijn dus gebaseerd op oude gegevens. De nieuwe situatie vanaf 1997 (invoering Algemene Nabestaandenwet en wijziging kinderbijslag) is niet verwerkt. In een korte toegevoegde paragraaf constateert het SCP dat de bezuiniging op de kinderbijslag 'een niet te verwaarlozen inkomensachteruitgang voor gezinnen met kinderen' is. Ten opzichte van het oude systeem betekent dat een achteruitgang van 900 gulden per jaar en voor grotere gezinnen met oudere kinderen nog meer. Ook miste ik een grondige analyse van de kosten voor onderwijs. Dat wordt een klein beetje goedge maakt door de paragrafen in het hoofdstuk over 'Gezin en school' waar kort iets gezegd wordt over de kosten die ouders voor onderwijs moeten opbrengen. Een preciezere analyse van bijvoorbeeld de kosten voor onderwijs zou interessant zijn, na de invoering van de tempobeurs onder dit kabinet en nu verschillende politieke partijen de studiefinanciering weer ouderafhankelijk willen gaan maken. Intrigerend is in ieder geval dat uit enquetes over hypothetisch nieuw gezinsbeleid blijkt dat een aanzienlijke verlaging van de kosten van onderwijs hoog op het wensenlijstje staat (als tweede na de topprioriteit betere mogelijkheden om in deeltijd te werken). Blijkbaar vinden ouders de kosten voor onderwijs erg hoog. Dat zal onder andere samenhangen met de moeilijke positie van gezinnen met middeninkomens en studerende kinderen. Het SCP concludeert dat het 'profijt van de overheid' van huishoudens met kinderen ten opzichte

van andere huishoudens ruim 7000 gulden meer is en dat dat voordeel vooral ontstaat door subsidiëring van het gebruik van onderwijsvoorzieningen. Het SCP spreekt wel van 'een substantieel bedrag', waarmee het de indruk wekt dat het wel voldoende of zelfs teveel is. Al met al lijken de positieve conclusies ten aanzien van het inkomen onvoldoende onderbouwd te zijn. Er wordt onvoldoende rekening gehouden met het pakket gezinsonvriendelijke maatregelen van het kabinet-Kok. Daarnaast is de positieve conclusie wel erg selectief. Duidelijk wordt dat de komst van kinderen een gevoelig effect op de koopkracht van een huishouden heeft. Deze daalt met 18,4%. Ook bij de volgende geboorten loopt de koopkracht terug, zij het in mindere mate, ongeveer 5% per kind. De ouder die na een scheiding het kind onder haar hoede neemt verliest 46,3% aan inkomen en 31,9% aan koopkracht.

Bovendien wordt berekend dat gezinnen met kinderen op het minimumniveau onder het bestaansminimum leven omdat de kinderbijslag maar 41% van de kosten van kinderen dekt (dat was dan wel in 1995!). Hier moet aan toegevoegd worden dat het SCP niet meegerekend heeft de 'opportunity costs' van een eventueel door – meestal moeders – gemiste carrière. Uit gegevens die wel in het rapport staan blijkt dat het arbeidspatroon van vrouwen zeer gevoelig is voor de aanwezigheid van kinderen. Het SCP kon dat nog niet berekenen en geeft dat ook ruitertlijk toe. Evenmin bevat het rapport uitputtende gegevens over het zogenaamde 'gezinsdal' waarover de Nederlandse Gezinsraad al verschillende jaren rapporteert. Dat is een echte tegenvaller. Waar zijn de gegevens van de Nederlandse Gezinsraad – die aan dit rapport, maar

om een of andere reden niet aan het hoofdstuk over inkomen, heeft meegewerkt – gebleven? Tenslotte ontbreekt een vergelijking tussen de Nederlandse investering in gezinnen en die in andere Europese landen. In 1996 heeft de gezinssocioloog Kees de Hoog al vastgesteld dat Nederland in Europa bepaald geen gidsland is op het gebied van financieel gezinsbeleid.

Mijn conclusie blijft dat het hoofdstuk over inkomen nauwelijks een betrouwbaar beeld geeft en dus niet geschikt is als uitgangspunt voor het voeren van gezinsbeleid. Het is te selectief en het geeft geen betrouwbaar beeld van de situatie van gezinnen nu. De vraag blijft hangen waarom het SCP hoofdstukken over werk en zorg en opvoeding zo uitvoerig en grondig heeft aangepakt en het hoofdstuk over inkomen zo zeer beperkt heeft opgezet.

De opvoeding

Naar aanleiding van het hoofdstuk over opvoeding waren de koppen euforisch: 'Gezinnen functioneren goed, van crisis in opvoeding is geen sprake'. Dit is gebaseerd op twee empirische onderzoeken, waarbij het SCP zelf al zeer veel en zwaarwegende kritische kanttekeningen maakt. Zoals gezegd gaf het persbericht ook aanleiding tot deze koppen. Mijn stelling is dat uit de besproken onderzoeken een dergelijke optimistische conclusie gewoonweg niet mogelijk is. Het SCP verwijst in het rapport zelf naar een themanummer van een tijdschrift over de vraag of het goed of slecht gaat met de jeugd. Omdat de redactie geen duidelijk antwoord kreeg, luidde de titel van dat themanummer 'Het gaat goed/slecht met de jeugd'. Kan wetenschappelijk onderzoek überhaupt wel die uiteindelijk politieke vraag beantwoorden? Ik

denk dat dat niet goed mogelijk is. En zeker niet in dit geval. Een van de twee grote onderzoeken waarop een beroep is gedaan is dat van prof.dr.J.M. Gerris, gezaghebbend gezinspedagoog in Nederland. In een recent interview antwoordt hij op de vraag of hij het eens is met de optimistische conclusies van het SCP-rapport. Zijn antwoord is negatief: 'Op de eerste plaats hebben de onderzoekers in het Gezinsrapport op zijn best een vertekende interpretatie gegeven van de scores van ouders in zelfrapportages over een aantal opvoedings- en gezinskenmerken. Deze vertekening zit allereerst in het feit dat we tot nu toe in de sociale wetenschappen maar heel sporadisch een ondergrens kunnen vastleggen als het gaat om de kwaliteit van een bepaald aspect van ons functioneren. Dus als het gaat om opvoedings-warmte of de mate waarin ouders streng controleren kan daaruit niet automatisch een conclusie getrokken worden in de zin van 'goed' en 'slecht'. Op de tweede plaats hangt de vertekening richting Nobelprijs samen met het feit dat deze conclusies worden getrokken zonder verwijzing naar de feitelijke ontwikkelingsuitkomsten bij kinderen en jeugdigen. Hiermee kom ik op de belangrijkste, derde kanttekening, namelijk dat het volgens mij gaat om de totale opvoedingsomgeving van kinderen en jeugdigen: thuis, in de buurt, op school, in de groep van leeftijdgenoten en vrienden, in de media. Dat wij zeggen dat het tijd wordt om al deze 'omgevingen' ook praktisch te bekijken vanuit het perspectief van wat kinderen en jongeren nodig hebben om uit te groeien'.²

Allerlei gegevens waaruit blijkt dat het niet zo goed gaat met gezinnen in Nederland zijn niet bij het onderzoek betrokken. Er wordt vermoed dat er in

een groot aantal gezinnen sprake is van kindermishandeling. Dat is al jaren bekend. Recent werd duidelijk dat huisartsen daarop niet adequaat inspelen. Precieze getallen zijn niet bekend. In zijn prachtige studie over de opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland concludeert Gabriël van den Brink dat het aannemelijk is dat incest en andere vormen van seksueel misbruik werkelijk vaker voorkomen.³ De mede-auteur van het SCP-rapport C.S. van Praag stelde daartegenover in zijn reactie op mijn kritiek dat 'kindermishandeling, verwaarlozing en seksueel misbruik' eerder vaker voorkwamen 'in een periode dat het gezin nog zijn traditionele aanzien had en er nog geen meldpunten voor dergelijke verschijnselen waren'. Hier wreekt zich dat het SCP niet erg sterk is in meer 'kwalitatief' onderzoek en niet het oor te luister heeft gelegd bij leraren, bij mensen die dag in dag uit met kinderen bezig zijn. Een lerares die vertelt dat een klas met eerstejaars ervaren en onervaren docenten verbaast, dat deze klas op geen enkele prikkel reageert en letterlijk onbestuurbaar is. Een pedagoge die opvoedingscursussen geeft en ouders met stomheid slaat wanneer ze vraagt welke regels thuis gelden. De ouders hebben geen regels. Of zelfs maar het onderzoek van de GGD Den Bosch onder ouders naar behoeften aan opvoedingsondersteuning (1993). Alle ondervraagde ouders geven aan wel eens bezorgd te zijn over de ontwikkeling of het gedrag van hun kind. Bij ongeveer eenderde is hiervan zelfs wekelijks of dagelijks sprake. Veel ouders (56%) blijken moeite te hebben met het overdreven druk zijn van hun kind, met slecht luisteren, eigenwijs gedrag en driftbuien. 47% stelt zich positief op ten opzichte van deelname aan opvoedingscursus-

sen. Dan is er nog de GGD in Rotterdam die besloten heeft om zich vooral te richten op opvoedingsproblemen. Ik heb dan nog niet genoemd het stijgende drugs- en drankgebruik door jongeren en de groter geworden agressiviteit. Hoe verklaart het SCP dat uit eigen onderzoek blijkt dat het gezin tweederde van de Nederlanders de meeste zorgen baart, meer nog dan geldzaken en gezondheid?⁴

Eindoordeel

Het beeld dat uit het rapport opdoemt is dat de overheid vooral moet zorgen voor meer voorzieningen om zorgen en werken te combineren, dan wordt er voldoende gedaan aan gezinsbeleid. Het rapport steunt en weerspiegelt daarmee de paarse invulling van gezinsbeleid. Dit wordt gekenmerkt door: versmalling van gezinsbeleid tot emancipatiebeleid en dan vooral tot werk- en zorgvoorzieningen; het afbouwen van de gezinsondersteunende financiële voorzieningen en onduidelijk beleid ten aanzien van opvoedingsondersteuning.

Het SCP-rapport bevat veel wetenschappelijke gegevens, maar de optimistische conclusies zijn 'grote stappen, snel thuis'. Het is de vraag of het verantwoord is geweest om deze studie op dit moment al uit te brengen. Er moet nog veel meer materiaal op tafel komen dan er nu is. Ook is veel grondiger analyse noodzakelijk. Van de inkomenspositie van gezinnen hebben we met dit rapport nog steeds geen betrouwbare indruk. Daarvoor is een gerichte jarenlange inspanning nodig van instellingen als het SCP, het CBS, het NIBUD en de Nederlandse Gezinsraad. Er is grote behoefte aan een gezinseffectrapportage. Daarvoor is men blijkens het SCP-rapport nog niet voldoende uitgerust. Het

is positief dat het ministerie van VWS de Nederlandse Gezinsraad in september 1996 opdracht heeft gegeven om in een tweejaarlijks signalement de voortgaande ontwikkeling van de maatschappelijke positie van gezinnen en andere leefvormen weer te geven. Zaak is dan wel dat de Gezinsraad zich onafhankelijk kan opstellen ten opzichte van de opdrachtgever. Bij dit SCP-rapport heeft de Gezinsraad een opvallend klein aandeel gespeeld. Aan een veel grondiger internationale vergelijking is ook grote behoefte. Daarvoor kunnen de gegevens van Europese gremia gebruikt worden. Er valt nog veel te doen en de uitkomsten daarvan zijn gelukkig niet bij voorbaat bekend.

Drs. M. Jansen is stafmedewerker bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Het Gezinsrapport, een verkennende studie naar het gezin in een veranderende samenleving. C.S. van Praag en M. Nijhuis-Nell (red.) - Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1997.

Noten

1. Zie Saskia Grotenhuis en Anne Kampstra: 'De media over de zegeningen van het moderne gezin', in: S. Grotenhuis en J. van der Zwaard (red.): *Kiezen voor kinderen. Gezin en beleid*. Utrecht 1997 (p. 51-63).
2. Drs. M. Jansen: Interview met prof.dr.J.R.M. Gerris, 'Nationaal en lokaal gezinsbeleid hard nodig', in *Themanummer Bestuursforum 'Lokaal gezinsbeleid'*, jaargang 21, nr. 11, november 1997, p. 250.
3. Gabriël van den Brink: *Hogje eisen, ware liefde. De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*. Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn. Utrecht 1997, p. 189.
4. Van den Brink (1997), p. 83-84 geeft hiervan een interessante interpretatie.